

Demos ir ethnos

Changes of Identity in Modern Lithuania: Ed. M. Taljunaite, Vilnius: Lithuanian Institute of Philosophy and Sociology, 1996.

Abby Peterson

Ši knyga – jau antroji rinktinės knyga, kurios leidybą remia Geteborgo universiteto Rusijos ir Rytų Europos studijų centras – turi aiškiai apibrėžtą tikslą: supažindinti pasaulio socialinės srities mokslininkus su Lietuvos sociologų darbais. Lietuvoje atliktais tyrimais besidomintiems užsienio šalių mokslininkams tokia medžiaga nėra pasiekama lietuvių kalba, todėl ją būtina išversti į kitas kalbas. Sveikiname šią puikią iniciatyvą, kuri ateityje turi būti dar labiau skatinama. Lietuvos socialinės srities mokslininkai ir humanitarai turi atsiverti savo kolegoms užsienyje ir siekti dialogo, kad galėtų individualiai tobulėti ir vaisingai bendradarbiauti moksliniuose projektuose. Vertimai, knygų bei antologijų leidyba, straipsnių ir tekstų spausdinimas tarptautiniuose leidiniuose – vienintelė galimybė šiam tikslui pasiekti. Šia prasme aš visokeriopai palaikau bendrąjį aptariamąsios knygos tikslą.

Kaip bebūtų, galėdami pradėti dialogą su savo kolegomis užsienyje, Lietuvos mokslininkai turi ilgai įsisavinti tuos pačius akademinis reikalavimus, kurių laikosi viso pasaulio mokslininkų bendruomenė. Daugelyje šios knygos straipsnių šių reikalavimų nepaisoma, todėl Lietuvoje atlikti sociologiniai tyrimai skaitytojui palieka bendrą teorinio ir metodologinio nebrandumo įspūdį. Ši knyga įgytų visiškai kitokį pobūdį, jei būtų taikomos visame pasaulyje priimtose bendrosios redagavimo taisyklės. Aš kalbu apie tam tikrą gerai žinomų mokslininkų redakcijos kolegiją, kuri, peržiūrėjusi knygos straipsnius, būtų daugelį jų atmetusi, o likusius straipsnius kritiškai įvertinusi; tokia procedūra būtų padėjusi dėmesingai išžiūrėti į knygos turinio kokybę. Žinoma, tokiu atveju 395 puslapių knygos apimtis šiek tiek sumažėtų, tačiau pasaulio mokslininkai būtų susipažinę su brandžiu darbu, kuris reikšmingai papildytų tarptautinę diskusiją, skirtą tapatumo problemoms, ir paliktų palankesnę įspūdį pasaulio mokslininkams apie Lietuvoje atliekamus sociologinius tyrimus. Šalia bendrųjų redagavimo pastabų norėčiau pasakyti, jog knygoje pasigedau tikslesnės kalbos redakcijos. Atvirosios visuomenės instituto mokslinių tyrimų paramos anketų antraštėse teigiama: “rekomendacijas teikiančius asmenis prašytume paraiškas pildyti taisyklinga anglų kalba, nes tai taip pat turės įtakos svarstant paraiškas”. Norėčiau šią mintį pratęsti ir atkreipti dėmesį į knygoje besikartojančius terminų vertimo nesklandumus, kuriuos buvo galima ištaisyti teksto redagavimo metu. Šių nesklandumų pasitaiko visų neanglakalbių mokslininkų straipsniuose ir darbuose, kuriuos mes teikiame publikuoti tarptautiniuose leidiniuose. Tai problema, su kuria susiduriame visi, ir mūsų kolegos iš Lietuvos nėra išimtis. Trumpai tariant, knygos straipsnių vertimas yra toks prastas, kad skaitytojui labai sunku pagrįstai juos įvertinti, nors dauguma straipsnių yra verti dėmesio.

1996 m. lapkričio mėnesį Švedijos mokslininkų redakcijos kolegijos nariai pasidalijo atskiras knygos dalis, norėdami įvertinti pastarąją knygą. Man teko dėmesingai peržiūrėti pirmąją dalį “Problems of Small Nations” (Mažųjų tautų problemos) ir ketvirtąją dalį “Ethno-Regional Problems in Lithuania” (Etninių paribių problemos Lietuvoje), todėl aš kalbėsiu apie šiose dalyse spausdintus straipsnius.

Pirmosios knygos dalies du pirmieji straipsniai man pasirodė labai problemiški. Šių straipsnių autoriai yra prof. Grigas ir prof. Kuzmickas. Abu straipsniai vargu ar būtų spausdinami tarptautiniuose leidiniuose, kadangi jų niekaip negalime priskirti nei sociologijai, nei socialinei filosofijai, nei žurnalistinėms kompozicijoms, kuriose abu autoriai kalba apie moralės nuopuolį šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje. Trumpai tariant, aš abu straipsnius pavadinau puikiais pačios prasčiausios rūsies ideologinės prozos pavyzdžiais. Kaip antai, Grigas, pasitelkęs teologo Pierre Teilhard de Chardeno ir Anthony Smitho idėjas bei savaip interpretuodamas civilizacijos sampratą, kalba apie tam tikrą metafizinį etnosociumą, kuris yra tapatus tautos sąvokai; šiame kontekste etnosociumas – tai socialinės

evoliucijos subcivilizacinė forma. Grigas įrodinėja, jog etnosociumas jungties procesų sukūryje, kurį jis vadina “kosmopolitizmu”, turįs išsigelbėti, atsigauti ir vėl įsitvirtinti. Pagal Grigą, etnosociumo moralės nuopuolį sukėlę veiksniai yra įkūnyti “Gariūnų turgaus” įvaizdyje. T.y. Lietuvos etnosociumas išleidžia “svetimkūnį, kuris atstovauja necivilizuotam kapitalizmui”.

Grigas, pasisakydamas už tautinės valstybės kūrimą atgimusio “etnosociumo” pagrindu, kitaip sakant, remdamasis etnoso naratyvu, iškelia “bendruomeninio atgimimo” idėją ir atsisako pliuralistinio heterogeninio visuomenės modelio bei galimų jo padarinių Lietuvos realybei.

Manychiau, jog nacionalizmui būdinga problemiška įtampa tarp *demos*, iš vienos pusės, ir *ethnos*, iš kitos pusės, t.y. įtampa tarp politinio nacionalizmo kalbos, kuri įteisina formalią ištikimybę istorinei valstybei ir demokratinėms vertybėms, atspindinčioms asmens konstitucines teises ir pareigas bei išsilavinusių visuomenės narių pilietinį sąmoningumą, ir kultūrinio nacionalizmo kalbos, kuri grindžiama kultūrinės bendruomenės ir organiškojo bendrumo, pabrėžiančio emocinės ištikimybės ir kolektyvinės aistros jauseną, sąvokomis (Grigo lietuviškojo etnosociumo metafizinė sąvoka). Čia *demos* apibrėžiama kaip tam tikras politinis projektas už ką nors: tam tikras politines vertybes ar pilietines dorybes. Tuo tarpu *ethnos* potencialiai nukreipta prieš kažką: prieš tai, kas svetima, nesava. Pastaruoju atveju gali būti paremta rasistinė ir/arba populistinė ir netgi totalitarinė ideologija. Politinio nacionalizmo kalba, *demos*, yra siejama su vienodų galimybių ideologija, t.y. paplitusia doktrina, kuri pasisako už lygias teises, gerovę ir panašias galimybes visiems piliečiams. Šioms teisėms užtikrinti ir ištekliams kaupti pasitelkiama veiksminga priemonė – viešoji politika. Kultūrinio nacionalizmo kalba, *ethnos*, grindžiama reliatyvumu. Tačiau be sąvokos *jie* negalima ir sąvoka *mes* arba tam tikra aiškiai įsisąmoninta ir politiškai pagrįsta visuma. *Ethnos* – tai pastangos įtvirtinti politines ir kultūrinės ribas. Ernesto Gellnerio nuomone, *ethnos* forma yra vyraujanti Rytų Europos nacionalizmo kalba, tuo tarpu vakaruose viešpatauja *demos* kalba. Jis kaip ir Hansas Kohnas savo darbuose, pradedant 1945-aisiais metais, tvirtino, jog kultūrinio nacionalizmo ideologija, *ethnos*, atgyja ir suklesti krizių ir įvairių neramumų laikais. Šios problemos – tai rimtos kliūtys demokratijai, todėl pastaruosius prieštaravimus derėtų nagrinėti išsamiau. Įtampos laukai tarp *ethnos* ir *demos*, apie kuriuos čia buvo trumpai užsiminta, tvyro visoje Europoje, tiek Rytinėje, tiek Vakarinėje jos dalyse. Tarptautinė socialinės srities mokslininkų bendruomenė pasiruošusi atlikti rimtą ir nuoseklią jų analizę. Tačiau Grigo ir Kuzmicko straipsniai yra persisunkę tuo pačiu ideologiniu patosu – tik gailūs pamokslai, apraudantys moralinį ir dvasinį Lietuvos nuopuolį. Pastarieji darbai neturi beveik nieko bendra su rimtų mokslininkų tiriamąja analitine veikla.

Savo turiniu labai skiriasi puikus Algimanto Valantiejaus straipsnis, kuriame aiškiais analitinėmis sąvokomis aptariami šie įtampos laukai tarp *demos* ir *ethnos*, ko negalėčiau pasakyti apie pirmuosius du straipsnius. Čia vėlgi susidūriau su tam tikrais vertimo nesklandumais, pavyzdžiui, viena grubesnių klaidų būtų sąvokos “vertybiniai sprendiniai” (*value decisions*) vertimas į “valuable decisions” (*vertingi sprendiniai*).

Norėčiau pateikti keletą mažesnių redagavimo pastabų: 64 – 65 psl. aš siūlyčiau vartoti neutralėsnę frazę “a specific socio-cultural formation of modernity” (savita sociokultūrinė modernybės forma) vietoj problemiškesnės sąvokos “civilisation” (civilizacija); 70 psl. “įsipareigojimą naujosios ‘kultūros’ dvasiai” aš papildyčiau “simbolinės tvarkos” samprata. Paskutinėje pastraipoje nagrinėjamos nacionalizmo ir populizmo sąsajos, kurias aprašė prancūzų sociologas Michelis Wieviorka. Tačiau besiformuojantis neonacionalizmas Vakarų Europoje nebuvo būdingas 8-uoju dešimtmečiu, bet suklestėjo 9-uoju ir gyvuoja šiandien.

Pirmosios dalies ketvirtojo straipsnio autorius yra Vladas Gaidys. Tai brandus darbas, kuriame nagrinėjami politinių partijų viešosios apklausos duomenys, ir vienintelis knygos straipsnis, kurio teksto nereikia papildomai redaguoti. Kita vertus, aš būčiau straipsniui parinkusi kitokį pavadinimą: “Party-Political Preferences and Political Identities in Lithuania” (Politinių partijų pasirinkimas ir politinio tapatumo klausimai Lietuvoje).

Paskutinis šios dalies straipsnis “Expectations of Economic Welfare and Their Realisation” (Ūkinės gerovės lūkesčiai ir jų tenkinimo būdai), kurį parengė Algimantas Mitrikas, neturėtų būti spausdinamas tarptautiniame leidinyje dėl labai painios metodologijos. Skaitytojui visiškai neaišku, koku principu atliekama straipsnio klasterinė analizė, kokia nustatytų statistinių skirtumų reikšmė, o

todėl – kokia tokios analizės paskirtis? Atlikta analizė atrodo pakankamai paviršutiniška. Nieko nuostabaus, jog, pavyzdžiui, bedarbiai yra linę į pesimizmą ir savo padėties ištakas laiko politinių pokyčių padariniu.

Ketvirtosios dalies “Ethno-Regional Problems in Lithuania” (Etninių paribių problemos Lietuvoje) pirmieji trys straipsniai netinka publikuoti tarptautiniuose leidiniuose dėl keleto priežasčių. Jau nekalbu apie nuolatos besikartojančią painiavą tarp sąvokų, kurios apibrėžia etniškumą ir jo vedinius, metodologines problemas, susijusias su tiriamosios medžiagos atranka ir jos analize. Pastarieji straipsniai yra aprašomojo, bet ne analitinio pobūdžio. Lietuvos visuomenės išskaidymas etniniu požiūriu veikiau būtų tikęs knygos įvadiniam straipsniui, kuris galėjo tilpti maždaug į du puslapius.

Ketvirtasis straipsnis “On the Role of the Lithuanian Poles and Latvian Germans in the Process of National Consolidation” (Lietuvos lenkų ir Latvijos vokiečių vaidmuo tautinės konsolidacijos procese), kurio autorius yra istorikas Saulius Pivoras, yra labai įdomus. Pagrindinius tautinės konsolidacijos bruožus autorius perteikia lygindamas Lietuvos lenkus ir Latvijos vokiečius tarpukario laikotarpiu. Tačiau straipsnio baigiamojoje dalyje derėtų vartoti kitokią stilistiką ir labiau pabrėžti aptartuosius skirtumus. 270 psl. pirmosios pastraipos teiginys: *a nostalgia for multiculturalism manifested in the present day revival of Central Europe* (šiandieniniame Vidurio Europos atgimime jaučiama tam tikra nostalgija kultūrų įvairovei), mano nuomone, neatitinka tikrovės. Priešingai, atmetamos daugiaetninės valstybės.

Paskutinis šios dalies Irenos Šutinienės straipsnis “Historical Consciousness of Lithuanian Boderlands and Their Integration” (Lietuvos paribio gyventojų istorinė savimonė ir integracijos problemos) antologijos redaktoriui yra slogutis tikraja šio žodžio prasme: “daugiausia dėmesio” reikia skirti autorės atliktai analizei. Viena vertus, ji sutelkia dėmesį į paribio sritis, kuriose ryškesni ir sudėtingesni tautinės konsolidacijos ar etninio atsiskyrimo pavyzdžiai. Kita vertus, autorė bando kiekybinės analizės metodu nagrinėti labai sudėtingus tautinių simbolinių reikšmių formavimosi procesus. Manau, kad autorei derėjo išsamiau kritiškai aptarti tautinių naratyvų formavimosi kiekybinės analizės duomenis, išskirti palankias ir nepalankias aplinkybes, – tai, ką mes praleidžiame, griežtai apibrėždami sąvokas ir t.t.

Viena vertus, empirinė analizė atlikta nepakankamai aiškiai: nenurodyta apklausos apimtis, kuriu principu remiantis apklausiamieji buvo atrenkami, nepateikta nepatekusiųjų į atranką analizė ir kt. Kita vertus, trūksta faktoriaus analizės (lyginant su paprasta procentine analize). Pavyzdžiui, antriniai kintamieji, kaip antai, išsilavinimo lygis, turi būti laikomi pastoviais dydžiais. Trečia, analizė turėtų būti skaidri ir išryškinanti pagrindinius tautinių naratyvų skirtumus, kuriuos įprasmina įvairios etninės grupės.

Norint ištaisyti neaiškias teksto vietas, būtina dar redaguoti straipsnio tekstą, pvz.: “empirical analysis” (empirinė analizė), bet ne “empire analysis” (*empire* – imperija). Taip pat derėtų skaitytoją supažindinti su įvykiais ir personažais, kuriuos autorė parinko savo analizei.

Viską apibendrinus, galima teigti, jog tai įdomus bandymas analizuoti, tačiau, norint straipsnį publikuoti tarptautiniame leidinyje, reikėtų labai daug ką keisti ir redaguoti; tai, be abejonės, redaktoriui sukeltų “galvos skausmą”.

Göteborgo universitetas
Sociologijos katedra

Marie-Louise Sandén

Norėčiau aptarti kai kuriuos knygos *Changes of Identity in Modern Lithuania* (Tapatybės pokyčiai šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje) antrosios dalies “Multiethnic Plurality: Problems and Solutions for Lithuania” (Kultūrinis pliuralizmas: problemos ir jų sprendimai) ir trečiosios dalies “Collective Identity” (Kolektyvinis tapatumas) straipsnius. Natalija Kasatkina parašė straipsnį “Russians in the Lithuanian State: the Historical Perspective of the National Identity” (Rusai Lietuvos valstybėje: tautinio tapatumo istorinė perspektyva). Straipsnio pradžioje randame puikią ir įdomią literatūros šaltinių, kuriuose kalbama apie etniškumą, apžvalgą. Šiame straipsnyje autorė bando išnagrinėti

aplinkybes, kurios skatina tolerantiškesnių nacionalizmo formų raidą, ir apibendrinti tam tikras sąlygas, kurios gali turėti teigiamos įtakos humanistinės kultūros formavimuisi.

Bendroji tyrimo tema yra labai įdomi. Tačiau analizėje nėra jokių sąsajų su teorija arba anksčiau tyrimais, kurie nustatytų ryšį su kintamųjų dydžių apibrėžimu. Kintamieji yra paprasčiausiai neapibrėžti. Be to, netgi skirtingos gyventojų grupės yra neapibrėžtos, – ši problema būdinga beveik visiems antologijos straipsniams.

Kasatkina baigia savo straipsnį pažymėdama, jog lyginamiesiems rusų bendruomenių Estijoje, Latvijoje ir Lietuvoje tyrimams bus taikomos skirtingos metodikos. Tai teikia vilčių ateičiai. Tokio mokslinio darbo tikslams įgyvendinti svarbu, kad būtų diegiami kuo įvairesni moksliniai metodai, galėsiantys savo ruožtu pajavairinti etniškumo ir nacionalizmo tyrimų, kurie domina socialinės srities mokslininkų bendriją, metodologiją.

Alinos Žvinklienės straipsnis „Inter-Ethnic Marriage in Lithuania“ (Tarpetninės santuokos Lietuvoje) yra problemiškas dėl įvairių priežasčių. Viena iš jų – neatidus vertimas, dėl to straipsnį labai sunku suprasti. Tačiau pasitaiko ir kitų nesklandumų. Čia aptiksime visai antologijai būdingą problemą, t.y. neįmanoma atsakyti į klausimą: kodėl šis tyrimas buvo atliekamas? Straipsnis yra aprašomojo pobūdžio, jame išvengta analizės. Kita straipsniui būdinga problema – tai begalė nepagrįstų teiginių, kaip antai: „Žinoma, jog etninių nuostatų palaikymą įtakoja realūs tarpetniniai santykiai“. Stinga pagrindimo.

Straipsnyje „Ethnic Relations and Stereotypes“ (Etniniai santykiai ir stereotipai) Inija Trinkūnienė pateikia etninių Lietuvos grupių santykių teigiamų ir neigiamų poslinkių 1989 – 1993 m. analizę. Šiam straipsniui stinga įvadinės dalies, teorinio pagrindimo ar informacijos apie anksčiau atliktus tyrimus. Iš karto susiduriame su rezultatais. Stinga aptarimo, kuris apibrėžtų ir pagrįstų kintamuosius. Kitaip sakant, kritiškai neaptarti kintamieji dydžiai ir atitinkamai nepagrįsti gauti rezultatai, neįvertintas patikimumas, o tai yra esminis dalykas panašaus pobūdžio tyrimams. Gaila, tačiau šis straipsnis – netgi jeigu tarsime, jog toks reiškinys, žiūrint iš sociologinio požiūrio taško, yra įdomus – šios srities, deja, nepapildo nauja informacija.

Lilianos Astros straipsnyje „Changes of Identity: Differences between Generations“ (Tapatybės pokyčiai: kartų skirtumai), aptinkamos beveik visos sociologiniams tyrimams būdingos klaidos. Didžiausia iš jų, mano manymu, yra nuolat vartojami vertybiniai teiginiai. Pateiksiu tik du pavyzdžius: „...šiuolaikinės jaunesniosios kartos vertybių struktūroje jaučiamas atotrūkis, kuris kelia pavojų, nes tėvų, senelių ar prosenelių paisytos moralės normos neatspindėjo tokios didelės prarajos tarp pamatinių vertybių ir tarpusavio priešpriešos“ ir „H. Arendt buvo teisi tvirtindama, jog masinė kultūra atsiranda tuo momentu...“ Straipsnyje jaučiamas pseudo-filosofinis tonas, kuris, mano manymu, neturi nieko bendra su sociologija.

Straipsnis „Gender Roles and Identity“ (Lyčių vaidmuo ir tapatumas), kurį parašė Vida Kanopienė ir Irena Juozeliūnienė, aprašo lyčių vaidmenį šiuolaikinėje visuomenėje istoriniu požiūriu, t.y. apibūdina sovietmečiu egzistavusį vaidmenų pasiskirstymą lyčių atžvilgiu. Straipsnio autorės taip bando įrodyti, jog pats esencializmas, kaip ir tapatumas, negali būti išreiškiamas bendrąja forma. Čia vėl susiduriame su tam tikrais vertimo nesklandumais. Be to, autorių sąvokų vartojimas yra problemiškas. Šiame straipsnyje, kaip ir daugelyje kitų darbų, randama begalė nepagrįstų vertybinių teiginių. Autorių bandymai atlikti tam tikrą analizę byloja apie elementarių žinių trūkumą kiekybinės metodikos srityje. Analizuodamos tyrimo rezultatus, jos netaiko jokių statistinių metodų ir tuo parodo žinių, kurių reikėjo atliekant analizę su keliais kintamaisiais, stygių.

Linköpingo universitetas
Tema institutas

Man atiteko penktoji knygos *Tapatybės pokyčiai šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje* dalis, kurią turėjau aptarti seminaro metu Vilniuje. Šią dalį, kuri pavadinta "Social Groups under the New Conditions" (Socialinės grupės ir naujoji aplinka), sudaro septyni poskyriai. Straipsniuose nagrinėjamos įvairios temos, pavyzdžiui, socialinė stratifikacija (subjektyvūs ir objektyvūs aspektai), mokslininkų mobilumas, mokytojų vaidmuo šiandien, negalios kamuojami žmonės, pensininkai, ūkininkai ir verslininkai. Todėl teko aptarti įvairius klausimus.

Septyni penktosios dalies straipsniai, žinoma, skiriasi savo turinio ir analizės kokybe. Kai kurie jų iš esmės yra aprašomojo pobūdžio, todėl stinga išsamesnės sociologinės analizės. Kituose straipsniuose iš dalies bandyta pasitelkti sociologinę teoriją ar bent jau tam tikras sociologines sąvokas ir šitaip analizuoti kintančias socialines struktūras Lietuvoje.

Empiriniai duomenys, be abejonės, yra gyvybiškai svarbūs socialiniams mokslams. Norėdami ištirti tam tikrą visuomenę, privalome sukaupti daug empirinių duomenų apie toje visuomenėje susiklosčiusias socialines sąlygas. Tyrinėtojams taip pat svarbu nuo pačių pradinių etapų žinoti, kaip buvo renkami šie duomenys ir kokių tikslų jie siekia. Nuogaštauju, jog knygos *Tapatybės pokyčiai šiuolaikinėje Lietuvos visuomenėje* autoriai ne visada pakankamai dėmesio skyrė statistinei informacijos analizei, todėl kyla tam tikrų abejonų dėl kai kurių empirinių duomenų interpretavimo.

Mano nuomone, tris įdomiausius penktosios dalies straipsnius parašė Meilutė Taljūnaitė, Danutė Tureikytė ir Ingrida Gečienė. Šių straipsnių autorės, pasiremamos tam tikra sociologine teorija, mėgina apibūdinti socialinių struktūrų pokyčius Lietuvoje. Jos bando susieti teorines žinias ir empirinius duomenis. Nors šiuose straipsniuose ir nebuvo aiškiai atsakyta į iškeltus klausimus, tačiau pradėta tam tikrų problemų analizė galėtų būti plėtojama toliau. Norėčiau taip pat paminėti, jog susidomėjau Jolantos Paluckienės straipsniu "Pensioners in the Labour Market" (Pensininkai ir darbo rinka). Šiame straipsnyje iškeliama aktuali problema, kuriai derėtų skirti daugiau dėmesio.

Göteborgo universitetas
Sociologijos katedra